

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ISBN 98 938
3-23

MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE SHEVCHENKO
MITTEILUNGEN DER SHEVTSCHENKO GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN
ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА імені ШЕВЧЕНКА

Том CCLV

Праці Комісії архітектури
та містобудування

ІНТН і АМБДН

Львівський національний університет імені Шевченка
Львів, 2008

Львівський національний університет імені Шевченка
Львів, 2008

Львів — 2008

АРХІТЕКТУРА МАЛИХ МАКСИМІЛІАНСЬКИХ ВЕЖ ЛЬВІВСЬКОЇ ЦИТАДЕЛІ

Історія спорудження та розвитку оборонного комплексу Львівської цитаделі досить повно висвітлена в публікаціях українських та польських учених¹. Разом з тим окремі споруди комплексу — форти, каземати, земляні вали через закритий характер використання тривалий час були недоступними для натурних досліджень. Саме матеріали проведених натурних обстежень південної та західної оборонних веж комплексу зумовили написання цієї статті.

Комплекс Львівської цитаделі за розташуванням, планувально-просторовою структурою та архітектурним образом окремих об'єктів є унікальним явищем європейської фортифікації. Швидкий розвиток наступальних артилерійських озброєнь зумовив формування на початку XIX ст. нової оборонної стратегії, головними елементами якої стають артилерійські форти. Головною причиною спорудження нової львівської фортифікації була потреба у забезпеченні ефективної оборони східних кордонів Австро-Угорської імперії, а безпосереднім приводом до прискореного її будівництва стало листопадове повстання 1848 р. Події листопада 1848 р. у столиці Королівства Галичини довели неспроможність австрійського уряду і війська ефективно захищати місто, в якому з допомогою барикад повстанці створили артилерійський опорний пункт. Військові дії, що відбувались під час ліберальних та визвольних революцій „Весни народів“ в інших містах Європи, виявили потребу в існуванні укріплення, з допомогою якого можна було легко утримувати місто під контролем. 24 листопада 1848 р. у Відні вийшов наказ L. 6096, згідно з яким адміністрація великих і малих міст повинна в короткий час знайти відповідні будівлі або звести нові для переховування і розташування гарнізону та артилерії, щоб стримати малими силами збунтовані маси людей². У Лінці, Вероні, Кракові і Перемишлі вже існували потужні фортифікації, споруджені у першій половині XIX ст. У Кракові на Вавелі влаштовано казарми і добудовано капонієри. У Перемишлі розробляли плани будівництва цитаделі над містом, однак їх не реалізува-

¹ Оконченко І. Все про львівську Цитадель... // Галицька брама.— 2003.— Квіт.— Трав.—Черв.— Ч. 4—6.— С. 2.

² Białynia-Chołodęcki J. Z przeszłości gmachów wojskowych we Lwowie...— Lwów, 1929.— S. 26.

ли. Тут спорудили цитадельний форт, а точніше великий шанець, частина бійниць якого була скерована на місто.

У Львові на виконання згаданого наказу скликали спеціальну комісію на чолі з генералом Вільгельмом фон Гаммерштайном, командувачем військ, які придушили революційний виступ у Львові. До складу комісії ввійшли також полковник артилерії фон Ельбенштайн та окружний директор фортифікації інженер-підполковник артилерії Шварцляйтер (обидва учні Брумера-старшого). Комісія визнала, що всі, використовувані австрійською армією об'єкти — казарми ім. Фердинанда на вул. Городоцькій, великі казарми, знані як „Червоний Кляштор“ під Високим замком, та казарми гренадерів у колишньому палаці Яблоновських не відповідали новим потребам. Останні два об'єкти мали великий гандж — над ними здіймалися вищі схили сусідніх гір³.

Постала потреба і в будівництві цілком нових укріплень. Ідеальним місцем для розташування фортифікованого табору — цитаделі комісія визнала плато поміж горами Вороновських, Калічою та Познанською. До уваги взяли також те, що частина території на той час уже належала австрійському війську⁴. Варто згадати, що частина території довкола гори Вороновських мала назву „Турецький шанець“ (саме тут розташовувались позиції турецьких військ під час облоги Львова 1672 р.)⁵. Картографія свідчить, що в першій половині XIX ст. тут планували спорудити земляні бастионні укріплення⁶.

Навесні 1849 р. розпочалось вилучення приватних садиб, городів, дворів, розташованих у межах майбутньої цитаделі. На реалізацію будівництва комплексу передбачалось виділити близько 150 000 золотих ринських⁷. 1850 р. у Відні спеціальна комісія „Zentralbefestigungskommission“ під керівництвом генерала, інженера Генріха фон Гесса визначає усю територію на північ від Карпат як „простір для маневру“ армії та визначає пункти головних укріплень: Краків, Перемишль, Заліцики та посередні у Тарнові і Львові, де „з метою внутрішньої безпеки збудовано цитадель, яка повинна повністю панувати над Львовом і служити опорним пунктом у разі потреби армії, якій доведеться протистояти ворогові, що наступатиме з північного сходу“⁸. Роль головної фортеці відведено Кракову⁹.

Збудований за полігональною системою Ф. Шоля протягом 1853—1856 рр. як центр укріпленого району, фортифікаційний комплекс Львова складався з Цитаделі (Іл. 1), трьох віддалених на 1,3 км земляних шанців, що прикривали місто з півдня¹⁰. Упродовж наступних 70 років комплекс цитаделі функціонує як місце дислокації гарнізону — австрій-

³ Białynia-Chołodecki J. Z przeszłości gmachów wojskowych...— S. 27.

⁴ Там само.— S. 28.

⁵ Гранкін П. Гора Вороновських // Галицька брама.— 1998.— Лист.— Ч. 11.— С. 12.

⁶ Бевз М. Нове джерело до історії урбаністики (Рукописна карта міста з околицями з 1835 р.) // Народознавчі зошити (Львів).— 1998.— № 3.— С. 29.

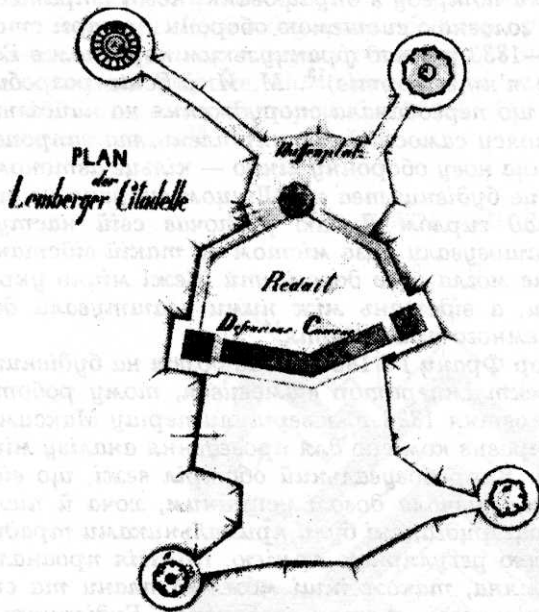
⁷ Białynia-Chołodecki J. Z przeszłości gmachów wojskowych...— S. 29.

⁸ Kobielski S. Cytadela we Lwowie // <http://www.lwow.home.pl/rocznik/cytadela.html>

⁹ Там само.

¹⁰ Małachowicz E. Obóz i obszar warowny Lwów // TeKa Komisji Urbanistyki i Architektury.— Wrocław, 1988.— Т. XXII.— S. 246.

ського, російського, польського, радянського. У 20-х роках ХХ ст. польські військові використовують форти цитаделі як склади для амуніції та провіанту, а на зовнішньому плацу на південь від казарм влаштовують спортивне поле 19-го полку піхоти. У листопаді 1918 р. під час українсько-польської війни Цитадель була одним з важливих пунктів оборони столиці Західно-Української Народної Республіки. Саме тут упродовж трьох тижнів Українські Січові Стрільці відбивали атаки польських ополченців¹¹. У 1939 р. під час облоги міста німецькими військами цитадель була місцем дислокації польської артилерії. Під час

1. План
Львівської цитаделі.
1856 р.
Рис. І. Шванда
(Дж.: Kobielski S.
Cytadela we Lwowie //
[http://www.republika.pl/stako/
rocznik/cytadela.html](http://www.republika.pl/stako/rocznik/cytadela.html))

Другої світової війни на території фортеці розташовувався німецький табір військовополонених Шталаг-328¹². Після війни споруди фортифікаційного комплексу використовувались як військові казарми, а наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр. тут були службові та господарські приміщення концерну „Електрон“. На сьогодні частина оборонних споруд комплексу, в тому числі велика східна та мала західна вежі, перебувають у приватній власності. В північній вежі влаштоване книгозховище Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, а мала південна вежа перебуває в зруйнованому стані та потребує негайних протиаварійних та консерваційних заходів. У процесі виконан-

¹¹ Białynia-Chołodecki J. Z przeszłości gmachów wojskowych...— S. 30.

¹² Львівщина у Великій вітчизняній війні (1941—1945). Збірник документів і матеріалів.— Львів, 1968.— С. 148.

ня передпроектних пошукових реставраційних робіт на двох малих максиміліанських вежах автори статті зафіксували цінні елементи планування-просторової структури та архітектурного образу оборонних фортів. Щоб якісно виконати проект реставрації пам'яток, проведено додаткові історико-архітектурні дослідження, віднайдено і проаналізовано аналоги споруд загалом та окремі елементи оборонних веж.

Артилерійські оборонні вежі-форти отримали власну назву — „Максиміліанські“ завдяки оборонцю Відня 1809 р., австрійському архикнязю Максиміліянові Йосифу д'Есте (Іл. 2). Поразка та захоплення столиці наполеонівськими військами, поява нових видів озброєнь та тактики ведення бою зумовили потребу в опрацюванні нової стратегії оборони імперії. Після 1815 р. головною системою оборони Австрії стає полігональна система (у 1820—1833 рр. над французьким кордоном в Ессейлон у Сабаудії вибудовано п'ять фортів)¹³. М. Й. д'Есте розробив „дотичну систему оборони“, що передбачала спорудження на найбільш важливих воротах монархії поясу самостійних укріплень, та запропонував сформувати довкола Лінца нову оборонну лінію — кільце автономних артилерійських веж. Місце будівництва під Лінцом вибрано не випадково, адже саме звідси над гирлом Дунаю розпочав свій наступ Наполеон. Лінію фортів розташовували поза містом на такій відстані, щоб артилерія противника не могла його досягнути. Вежі міцно укріпили та озброїли гарматами, а відстань між ними влаштували достатню для забезпечення взаємного прикриття¹⁴.

Цю ідею схвалив імператор Франц I і 1827 р. дав дозвіл на будівництво. Однак фінансувати проект імператор відмовився, тому роботи велись коштом автора¹⁵. 26 жовтня 1828 р. завершили першу Максиміліанську вежу. Імператор відправив комісію для проведення аналізу міцності вежової оборони Лінца. Випробувальний обстріл вежі, що відбувся у вересні 1829 р., комісія визнала доволі успішним, хоча й після цього залишались опоненти ерцгерцога, які були прихильниками традиційної тактики оборонного бою регулярною армією. Комісія проаналізувала, крім форту Максиміліана, також інші можливі плани та ситуації для розташування кільцевої системи оборони. Будівництво оборонної лінії фортів тривало з 1831 по 1833 р. і завершилось спорудженням 32 веж, яким надали жіночі імена та нумерацію арабськими цифрами¹⁶.

Теоретичним підґрунтям застосування для оборони укріплень казематних веж була ідея французького генерала Марка Рене Маркіза де Монталамберта, вперше подана в опублікованій 1776 р. праці „La fortification perpendiculaire“ („Вертикальна фортифікація“). Перебуваючи на службі у шведській армії під час семирічної війни, він зауважив особливі оборонні властивості веж генерала Карлсберга. В наступній одинадцятитомній праці з 1793 р. „L'art defensif superieur a l'offensif“

¹³ Wojciechowski M. Historia fortyfikacji w XIX wieku. Przełom wieku XVIII i XIX we Francji i Anglii // <http://www.mars.slupsk.pl/fort/1002.htm>

¹⁴ Mayrhofer F., Katzinger W. Geschichte der Maximilian Türme // <http://www.kultur.at/geschichte.htm>

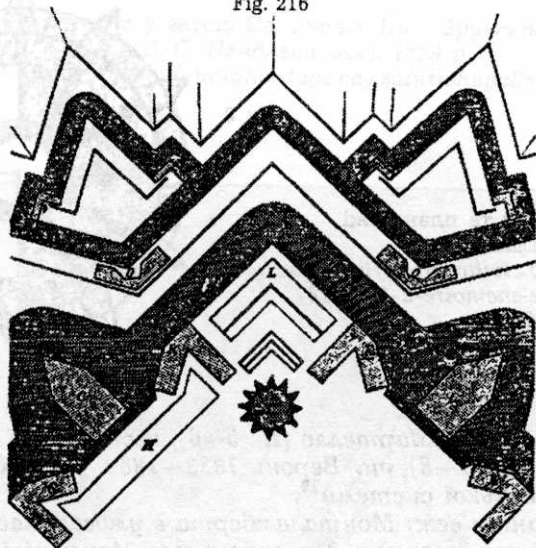
¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

(„Про перевагу оборони над атакою“) Монталамберт уперше зауважив, що облога фортеці — це передовсім поєдинок артилерії. Він запропонував перенести гармати з відкритих валів, де вони приречені на знищення, до закритих та захищених казематів¹⁷. Для збільшення сили артилерії, особливо артилерії далекого обстрілу, а також для зміцнення головної оборонної лінії Монталамберт запропонував розташувати дво-, трирівневі казематні артилерійські вежі за головним валом у глибині лінії оборони (Іл. 3). Сам головний вал лещатової форми добре пристосовувався до форми терену та міг обороняти одно-, двоповерхові батареї, капонієри і відокремлений ескарп. Високі стіни батареї мали бути перекриті амбразурою. Фосу боронили з капонієр, розміщених у заламах валу і протисторожі. У фосі мали розташовуватися рavelіни з капонієрами. Щоб відсунути облогову артилерію ще далі від фортеці, Монталамберт пропонував оточити її першем самостійних, взаємно фланкованих фортів, відмовившись від земляних фортифікацій на користь мурованих батарей і веж (Іл. 4), захищених винятково вогнем власних гармат¹⁸.

FORTIFICATION

Fig. 216

3. Розташування артилерійських веж (за Монталамбертом)
(Дж.: <http://www.civilwarfortifications.com/library/lendy-elements/index-frame.html>)

¹⁷ Aide Memotre to the Military Sciences (Framed from contributions of officers of the different services and adited by a committee of the corps of Royal Engineers).— London, 1848.— Part I.— Vol. II.— P. 42.

¹⁸ Neumann H. Festungsbau-Kunst und- Technik.— Erfstadt, 2004.— S. 195.

Єдиним реалізованим за життя Монталамберта проектом був форт для прикриття редуту Рошефорт на острові Аїкс (1775). Його оборонна теорія стала популярною в першій половині XIX ст., особливо завдяки використанню казематних артилерійських веж. Це французькі фортифікації — укріплення на острові Сент-Маркоуф (канал Ла-Мани) (1802—1812); укріплення на острові Пелее на рейді Шербурга; форт Буаяр поблизу острова Олерон (1849—1859); фортеця Ла-Феррієр

Fig. 7

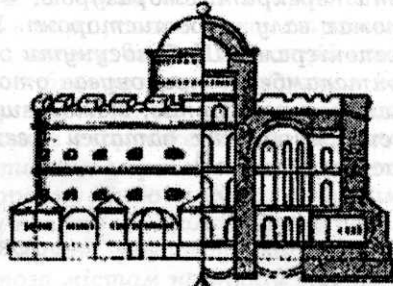
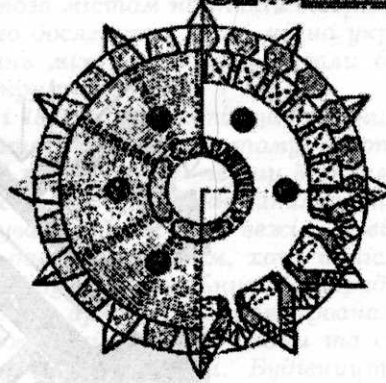

Fig. 8

4. Фасад, розріз та план вежі
Монталамберта

(Дж.: <http://www.civilwarfortifications.com/library/aide-memoire-2-1/0042-p002.gif>)

(Таїті); англійські вежі Мартелло (Іл. 5—6), австрійські максиміліянські вежі в Лінці (Іл. 7—8) та Вероні 1833—1860 рр., укріплення ново-прусської та німецької системи¹⁹.

Згадані варіанти вежі Монталамберта в умовах масового будівництва були надто коштовними для ерцгерцога Максиміліяна²⁰. Запропонований ним тип артилерійської вежі повинен був відповідати вимогам захищеності фортифікації, функціональної доцільності, надійності та простоти будівництва. Типова максиміліянська артилерійська вежа в Лінці розташовувалась у сухому рові, стіни якого завершувались бруствером, а його верх сягав позначки верхньої тераси вежі (Іл. 9). Відстань від краю бруствера, що по периметру формував передній ряд

¹⁹ Wojciechowski M. Historia fortyfikacji...

²⁰ Mayrhofer F., Katzinger W. Geschichte...

